

Grammatiske termer til bruk i skoleverket

Tilråding fra Norsk språkråd og Utdanningsdirektoratet

Mai 2005

Språkrådet

Utdanningsdirektoratet

1 Innledning

På høyskole- og universitetsnivå er den tradisjonelle skolegrammatikken blitt avløst av en grammatikk som ligger nær innholdet i *Norsk referansegrammatikk* (1997). Til den forrige reformen i skoleverket (L97) var det ikke aktuelt å innføre nye termer, men nå dukker spørsmålet opp på nytt. Hvilke grammatiske termer skal benyttes i grunnskolen og på den videregående skolen?

For å svare på spørsmålet har Utdanningsdirektoratet og Norsk språkråd (fra sommeren 2005: Språkrådet) satt ned en arbeidsgruppe, som med dette kommer med framlegg om hvilke grammatiske termer som bør brukes i skoleverket. Arbeidsgruppa har lagt avgjørende vekt på hva som er hensiktsmessig rent pedagogisk.

To grammatiske systemer står opp mot hverandre, og det må tas hensyn både til den praksisen som allerede finnes i skoleverket, og til de nye termene som ligger innbakt i *Norsk referansegrammatikk*. Det er også tatt hensyn til andre lærebøker som de siste årene er kommet ut om norsk grammatikk, og det er lagt stor vekt på faglige tilrådinger fra tidligere komiteer/utvalg oppnevnt av Norsk språkråd.

Den nye ordklasseinndelingen i norsk stod første gang på trykk i ei lærebok i *Morfologi* av Jan Terje Faarlund i 1988. Det er dermed 17 år siden de første lærerstudentene begynte å lære de nye ordklassene. Ikke i noen av de pensumbøkene som i dag brukes i grammatikk-opplæringen på høyskole- og universitetsnivå, holdes det fast ved den gamle ordklasseinndelingen. I lengden kan man ikke holde oppe et system i grunnopplæringen som ikke samsvarer med systemet i lærerutdanningen.

Hensynet til hva som er lett å lære bort, har likevel veid tungt. Arbeidsgruppa mener at den nye referansegrammatikken i seg selv er mer logisk og lett forståelig enn den gamle, og derfor blir det foreslått å innføre flere nye termer i skoleverket. De mest sentrale termene vil likevel stå ved lag, så det er først og fremst på de høyere nivåene i utdanningsløpet at forskjellene vil merkes.

Dokumentet er skrevet slik at det skal være lett å forholde seg til for lærebokforfattere, så for systematikkens del blir det gjengitt flere termer enn dem som endres. Det er ikke angitt når elevene bør lære de ulike termene – og det er heller ikke angitt når elevene skal få kjennskap

til det latinske uttrykket der et slikt konkurrerer med det norske. Mange viktige grammatiske termer er ikke nevnt i dokumentet.

Mange land benytter seg av en nasjonal grammatisk terminologi med selvforklarende termer, av typen *nåtid* for presens, tilpasset utdanningsnivået. I enkelte tilfeller har vi lagt slike termer til de latinske eller greske og overlatt valget til lærebokforfatterne.

2 Ordklasser

Arbeidsgruppas forslag innebærer at norsk fortsatt får ti ordklasser. Ordklasseinndelingen er i hovedtrekk lik den som er beskrevet i *Norsk referansegrammatikk (NRG)*. For et par av ordklassene er innholdet noe endret sammenliknet med NRG, noe vi kommenterer underveis.

FORSLAG TIL BEGREP	
Nynorsk	Bokmål
Verb	Verb
Substantiv	Substantiv
Adjektiv	Adjektiv
Pronomen	Pronomen
Determinativ/Bestemmarord	Determinativ/Bestemmerord
Adverb	Adverb
Konjunksjon/Sideordningsord	Konjunksjon/Sideordningsord
Subjunksjon/Underordningsord	Subjunksjon/Underordningsord
Preposisjon	Preposisjon
Interjeksjon	Interjeksjon

2.1 Verb

Ordklassen er uforandret.

2.2 Substantiv

Ordklassen er uforandret.

2.3 Adjektiv

Ordklassen får en ny undertype sammenliknet med tradisjonell skolegrammatikk.

Ordenstallene (første, andre, tredje, fjerde osv.) regnes som adjektiv, fordi de syntaktisk oppfører seg som adjektiver (den fjerde mannen).

Gradbøyingsformene av adjektiver		
Positiv	Komparativ	Superlativ
god	bedre	best

2.4 Pronomen

Pronomenklassen er mindre enn i den tradisjonelle skolegrammatikken, fordi flere av undergruppene er flyttet over til determinativ – og relativt pronomen til subjunksjonene. De ordene som står igjen i pronomenklassen, vil kunne erstatte en substantivfrase i en setning. Det finnes på bokmål fem typer pronomener, på nynorsk fire:

FORSLAG TIL BEGREP	
Nynorsk	Bokmål
Personleg pronomen	Personlig pronomen
Resiprokt eller gjensidig pronomen	Resiprokt eller gjensidig pronomen
Refleksivt pronomen	Refleksivt pronomen
Spørjepronomen	Spørrepronomen
(Determinativet <i>ein</i> fungerer som ubunde pronomen, jf. bokmål <i>en</i>)	Ubestemt pronomen (<i>man</i> , dessuten kan determinativet <i>en</i> ha samme funksjon, jf. nynorsk <i>ein</i>)

I beskrivelsen av pronomener anbefaler vi at skoleverket beholder termene subjektsform og objektsform og ikke innfører nominativ og akkusativ.

2.5 Determinativ (bestemmerord)

Determinativene bestemmer hva substantivet refererer til (stolen *min*, *den* stolen, *en* stol, *tre* stoler, *nokre* stolar, Noras *egen* stol). Elevene bør lære at ordklassen heter determinativer (som «determinatives» på engelsk), men begrepet ”bestemmerord” gir sannsynligvis minst like mye forståelse og kan benyttes når ordklassen skal forklares.

Tre undergrupper finnes:

- Eiendomsord/Eigedomsord (possessiv): tidligere eiendomspronomen
- Pekeord/Peikeord (demonstrativ): tidligere påpekende pronomen
- Mengdeord (kvantorer): tidligere artikler (*en/ei/et – ein/ei/eit*)
tidligere grunntall
tidligere ubestemt pronomen (*ingen, alle, hver mfl.*)

I *Norsk referansegrammatikk* kalles undergruppene possessiv, demonstrativ, kvantorer og forsterkere. Disse benevnelsene vil kunne være tunge å lære på lavere nivåer, og sjelden vil de i seg selv gi elevene noen bedre forståelse av grammatikk. Begrepet «forsterkere» brukes i *Norsk referansegrammatikk* som et overbegrep for ordene «selv» og «egen», men begrepet «forsterkere» brukes også i tekstlingvistikken (sammen med språklige «dempere»). Det vil derfor være forvirrende om begrepet «forsterkere» dukker opp i skolegrammatikken i denne sammenhengen. ”Artikler” og ”grunntall” kan beholdes som undergrupper av mengdeordene.

FORSLAG TIL BEGREP	
Nynorsk	Bokmål
Eigedomsord eller possessiv	Eiendomsord eller possessiv
Peikeord eller demonstrativ	Pekeord eller demonstrativ
Mengdeord eller kvantor	Mengdeord eller kvantor

2.6 Adverb

Ordklassen beholdes slik den har vært i den tradisjonelle skolegrammatikken. Dette bryter noe med inndelingen i *Norsk referansegrammatikk*:

Adverb som kan gradbøyes (positiv/komparativ/superlativ) kalles fortsatt adverb, fordi de står til verbet, og fordi skillet er til hjelp for å velge mellom former som likner på hverandre («lengre»/«lenger» på norsk). På et viktig fremmedspråk som engelsk forklarer skillet mellom adjektiv og adverb valget av varianter som «slow» og «slowly». Det vil trolig lette innlæringen av engelsk om slike begrepspar fordeler seg på adjektiv og adverb også på norsk.

«Hit», «dit», «her», «der», «inne», «bort», «fram», «hjem», «framme», «oppe», «ute» og tilsvarende ord som aldri har nominal utfylling, regnes fortsatt til stedsadverbene (og ikke til preposisjonene).

Adverbene har følgende undertyper:

- Tidsadverb
- Stedsadverb/Stadadverb
- Måtesadverb
- Gradsadverb
- Setningsadverb (herunder dempere og forsterkere)

2.7 Konjunksjon

Ordklassen konjunksjoner inneholder sideordningsord, det som i den tradisjonelle skolegrammatikken blir kalt sideordnende konjunksjoner (og, eller, men, for mfl.).

2.8 Subjunksjon

Ordklassen subjunksjoner inneholder underordningsord, det som før ble kalt underordnende konjunksjoner (fordi, at, hvis, dersom mfl.). Dessuten hører infinitivsmerket «å» til i denne ordklassen. Subjunksjonene skiller seg så klart fra konjunksjonene i funksjon at de bør skilles ut i en egen ordklasse. Mens konjunksjonene binder sammen setninger og andre språklige uttrykk, fungerer subjunksjonene som innledere til leddsetninger.

Ordet «som», tidligere kalt relativt pronomen, hører også til subjunksjonene. Ordet innleder leddsetningstypen som-setninger og har dermed den samme funksjonen som subjunksjonene. Ordet «som» kan ikke erstatte et substantiv i en setning (slik de andre pronomenene kan) og bør derfor ikke kalles et pronomen. Det bør likevel understrekes for elever at «som» har mye av den samme henvisningsfunksjonen som pronomener har.

2.9 Preposisjon

Ordklassen er uforandret. (Se tekst om adverbene.)

2.10 Interjeksjon

Ordklassen er uforandret.

3 Tempussystemet

Tempussystemet i *Norsk referansegrammatikk* er vesensforskjellig fra tempussystemet i den tradisjonelle skolegrammatikken. Det skilles tydelig mellom finitte og infinitte verbformer, og arbeidsgruppa mener at den nye inndelingen er lettere tilgjengelig og mer logisk enn den gamle. Særlig verdifullt er skillet mellom presenssystemet og preteritumssystemet, som mange elever sliter med å beherske.

Skillet mellom finitte og infinitte verb introduseres normalt ikke for elever i grunnskolen eller på videregående, men veien er kort fra det nye tempussystemet til en slik påpekning.

De mest brukte verbtidene beholder sine navn. Disse verbtidene gjenfinnes med samme benevnelse i andre språk, og det er derfor av stor verdi at disse beholdes som før. Noen verbtider som er lite omtalt i skolesammenheng (1. og 2. kondisjonalis og 1. og 2. futurum), får nye og lengre navn. Vi innser at de treledda termene er tunge og kronglete, men denne ulempen veies delvis opp av den tydelige systematikken. Dessuten er disse tidene ikke sentrale i beskrivelsen av norsk i grammatikker for grunnskole og videregående skole. Vi vil tro at elever sannsynligvis vil bruke kortere tid på å lære det nye tempussystemet enn det gamle. I de sammensatte formene blir hvert ledd navngitt. «Pluskvamperfektum» blir således til «preteritum perfektum».

Arbeidsgruppa tilrår at nedenstående tempussystem innføres i norske skole:

Den infinitte verbfrasen:

- Verbet i ubøyd form kalles fortsatt infinitiv: «reise», «løpe»
- Likeledes finnes fortsatt perfektum partisipp: «reist», «løpt»

Den finitte verbfrasen:

	Presenssystemet	Preteritumssystemet
Enkle former	Presens (Nåtid, Notid) <i>reiser</i>	Preteritum (Fortid) <i>reiste</i>
Sammensatte former Samansette former	Presens perfektum <i>har/er reist</i>	Preteritum perfektum ¹ <i>hadde/var reist</i>
	Presens futurum <i>skal reise</i>	Preteritum futurum ² <i>skulle reise</i>

	Presens futurum perfektum ³ <i>skal/vil ha/være reist</i> <i>skal/vil ha/vere reist</i>	Preteritum futurum perfektum ⁴ <i>skulle/ville ha/være reist</i> <i>skulle/ville ha/vere reist</i>
--	--	--

- 1 Det tradisjonelle navnet på denne tempusformen er «pluskvamperfektum»
- 2 Tradisjonelt navn: «1. kondisjonalis».
- 3 Tradisjonelt navn: «1. futurum». I NRG kalt «presens perfektum futurum»
- 4 Tradisjonelt navn: «2. kondisjonalis». I NRG kalt «preteritum perfektum futurum»

Arbeidsgruppa tilrår at termene «presens futurum perfektum» og «preteritum futurum perfektum» benyttes fremfor «presens perfektum futurum» og «preteritum perfektum futurum» (som benyttes i NRG). De førstnevnte termene benyttes blant annet av Kulbrandstad i *Språkets mønstre*. Hvert enkelt ledd i termen står til det tilsvarende leddet i det sammensatte verbettrykket, og en slik systematikk vil være enkel å forstå.

4 Syntaks

4.1 Ytringer

Vi tilrår at det som står mellom to store skilletegn (punktum, utropstegn, spørsmålstegn), kalles **ytring** og ikke periode.

4.2 Ytringstyper

Ytringer kan deles inn i to undergrupper:

A) Setninger

B) **Setningsfragmenter** (ytringer som mangler ett eller flere ledd på å bli setning, f.eks. «drept med øks» og «mann overkjørt» og ytringer som «Hei!» og «Ja»). Termen setningsfragment erstatter dermed både *setningsekvivalent* og *setningsemne*.

I undervisningen kan det være behov for en spesiell term for det som står igjen når leddsetning(er) fjernes fra en helsetning. Vi foreslår **setningsrest**, som er et enkelt og selvforklarende ord.

4.3 Setningstyper

Setningene kan igjen deles i undergrupper:

- **Helsetninger/Heilsetningar.** Dette begrepet er allerede godt innarbeidet.
 - **Fortellende helsetninger/Forteljande heilsetningar**
 - **Spørresetninger/Spørjesetningar** (med og uten spørreord)
 - **Imperativsetninger/Imperativsetningar** eller **bydesetninger/bydesetningar**
- **Leddsetninger/Leddsetningar.** Dette begrepet er allerede godt innarbeidet.

Eksempel: *Per sa (at Kari lo (da han datt.))*

En helsetning kan bestå av flere leddsetninger, slik eksempelet viser. Setningsleddet «at Kari lo da han datt» er en leddsetning, som igjen inneholder en annen leddsetning. Setningsleddet «at Kari lo da han datt» er en oversetning til «da han datt». Hele ytringen er en oversetning til «at Kari lo da han datt».

FORSLAG TIL BEGREP	
Nynorsk	Bokmål
Heilsetning	Helsetning
Forteljande heilsetning	Fortellende helsetning
Spørjesetning	Spørresetning
Imperativsetning	Imperativsetning
Leddsetning	Leddsetning

4.4 Nødvendige og unødvendige som-setninger

Elever som har lært kommareglene på skolen, har fått kjennskap til såkalt nødvendige og unødvendige relativsetninger. Ettersom ordet «som» har mistet statusen som relativt pronomen, er det mindre åpenbart for elevene at som-setninger skal kalles relativsetninger, og vi anbefaler derfor at begrepet **som-setninger** innføres.

Begrepsparet «nødvendig»/«unødvendig» kan virke uheldig fordi begrepet «unødvendig» antyder at en setning er overflødig og bortkastet – mens det faktisk kan ligge mye mening bak de valgte ordene. I nyere grammatikkbøker er det skilt mellom «restriktive» og «ikke-restriktive setninger», eller mellom «avgrensende» og «ikke-avgrensende» setninger. Spørsmålet er om disse termene er vesentlig mer klargjørende enn forgjengeren. Skillet mellom «nødvendig» og «unødvendig» er godt innarbeidet og er etter arbeidsgruppas mening like klargjørende som de nye termene. Arbeidsgruppa anbefaler derfor at det på dette feltet ikke innføres nye termer i skoleverket. Vi tilrår altså å beholde de tradisjonelle termene nødvendige og unødvendige leddsetninger.

4.5 Fraser

Begrepet **frase** benyttes istedenfor «uttrykk». Frasebegrepet er lenge blitt brukt i alle grammatikkbøker i lærerutdanningen, og det er også et vel etablert begrep i grammatikker i andre språk. Ordet «uttrykk» er veldig generelt – og brukes i mange språklige sammenhenger.

«Et enkelt ord kan ofte bygges ut til en gruppe ord, slik at den nye gruppen har den samme funksjon i setningen som det enkelte ordet. *Barna spiser* er en fullstendig setning som består av to ord. I stedet for *barna* kan vi ha et lengre ledd: *De aller yngste barna i familien* spiser. Et slikt ledd er en **frase**» (NRG, side 31).

Frasene har sitt navn etter ordklassen til hovedordet (*overleddet*, se under) i frasen. Det er ikke nødvendig å nevne alle frasetyper i lærebøker for grunnskolen og den videregående skolen, men fire typer nevnes for oversiktens skyld: **Substantivfrase** (den yngste sønnen, barna i familien, barna som bor her), **pronomenfrase** (kjære deg, nettopp han, hun bak disken), **adjektivfrase** (glad i hunden, redd for trafikken) og **preposisjonsfrase** (til byen, i den nederste skuffen, hos oss).

FORSLAG TIL BEGREP	
Nynorsk	Bokmål
Substantivfrase	Substantivfrase
Pronomenfrase	Pronomenfrase
Adjektivfrase	Adjektivfrase
Preposisjonsfrase	Preposisjonsfrase

En frase består av ett hovedord og ett eller flere ord som står i et underordnet forhold til hovedordet. Arbeidsgruppa foreslår at disse kalles **overledd** og **underledd**.

Eksempler:

Substantivfrasen "en snill mann" – *mann* er *overledd*, *en* og *snill* er *underledd*

Preposisjonsfrasen "på byen" – *på* er *overledd*, *byen* er *underledd*

4.6 Setningsledd

Arbeidsgruppa tilrår følgende begreper når elever skal arbeide med setningsanalyse:

BEGREPSOVERSIKT	
Nynorsk/bokmål	Forkortelse
VERBAL (FINITT VERBAL / INFINITT VERBAL)	V (FV/IV)
SUBJEKT	S
OBJEKT (DIREKTE OBJEKT / INDIREKTE OBJEKT)	O (DO/IO)
ADVERBIAL	A
PREDIKATIV	P
FORMELT SUBJEKT	FS
EGENTLIG / EIGENTLEG SUBJEKT	ES
SUBJUNKSJONAL	SUB
KONJUNKSJONAL	KON

Det er viktig å skille mellom form og funksjon i arbeidet med syntaks. Et eksempel:

Setningen *Han gikk til huset* inneholder preposisjonsfrasen *til huset*. Men preposisjonsfrasen er *form*, og den riktige betegnelsen på setningsleddet er ADVERBIAL.

4.7 Det-setninger

- 1 *Det regnet i hele går*
- 2 *Det blir snart kaldere*
- 3 *Det ligger en sykkel i grøfta*
- 4 *Det kom en vilt fremmed mann på døra*

I setningene ovenfor er «det» et pronomen som fungerer som subjekt. I slike sammenhenger vil vi kalle «det» for **formelt subjekt**.

Det har i tradisjonell skolegrammatikk vært vanlig å skille mellom *formelt* og *foreløpig subjekt*. Dette er imidlertid problematisk, ikke minst fordi det finnes flere typer setninger med et innholdstomt ”det” som ikke omfattes av dette skillet. Hovedpoenget må være at vi i norske setninger har det man kan kalle for ”subjektstvang”, og at vi derfor i ganske mange setninger vil ha et slikt innholdstomt ”det” (i motsetning til setninger der ”det” viser til noe tidligere i teksten: *Han fikk ikke lov til å komme på festene. Det likte han dårlig.* Her er ”det”OBJEKT).

I noen setninger med et innholdstomt ”det” vil man imidlertid også finne et egentlig subjekt. I eksemplene 3 og 4 over vil setningsleddene «en sykkel» og «en vilt fremmed mann» bli kalt **egentlig subjekt**. Uttrykket «potensielt subjekt», som brukes i *NRG*, kan feiltolkes i retning av at subjektet bare kanskje dukker opp. Videre vil ordet «potensielt» i seg selv være vanskelig å forstå for elever og bør derfor unngås. Uttrykket «logisk subjekt» er muligens det beste, men uttrykket er lite brukt i norsk faglitteratur. Vi tilrår altså å beholde den tradisjonelle termen «egentlig/eigentleg subjekt».

5 Avslutning

Arbeidsgruppa er oppnevnt av Norsk språkråd og Utdanningsdirektoratet. Den har bestått av Øystein Jetne (Midtstuen skole i Oslo), Marit Skarbø Solem (Høgskolen i Vestfold) og Olav Veka (Ringsaker videregående skole). Kontaktperson i Norsk språkråd har vært Sylfest Lomheim, og i Utdanningsdirektoratet Tone Vindegg. Gruppa har innhentet informasjon om hvilke grammatikkbøker som brukes ved nordiskstudiene, lingvistikkstudiene og lærerutdanningsinstitusjonene i Norge. Likeledes er det hentet inn informasjon om hvilke grammatiske termer som brukes i fremmedspråksundervisningen og i norske læreverk for grunnskolen og den videregående skole. Dette materialet har utgjort basisen for arbeidsgruppas vurderinger sammen med tidligere innstillinger fra komiteer/utvalg oppnevnt av Norsk språkråd. I tillegg har dokumentet vært ute til høring hos flere grammatikere ved ulike universiteter og høyskoler.

Målet med dette dokumentet er at lærebokforfattere og lærere skal få et *felles* begrepsapparat og derigjennom en *felles* forståelse av grammatiske fenomener. På den måten kan elevene få den grammatikkundervisningen de har krav på – gjennom *hele* utdanningsløpet.

(Oppdatert versjon 17.3.2006)